PRAWO ADMINISTRACYJNE

Zagadnienia ogólne i ustrojowe

redakcja naukowa Jolanta Blicharz, Piotr Lisowski

SERIA AKADEMICKA

Wolters Kluwer

PRAWO ADMINISTRACYJNE

Zagadnienia ogólne i ustrojowe

redakcja naukowa Jolanta Blicharz, Piotr Lisowski

SERIA AKADEMICKA

Zamów książkę w księgarni internetowej
profinfo.pl
księgarnia internetowa

Wolters Kluwer

WARSZAWA 2022

Stan prawny na 1 marca 2022 roku

Recenzenci
Prof. UJ dr hab. Dorota Dąbek
Dr hab. Ewa Pierzchała

Wydawca
Izabella Małecka

Redaktor prowadzący
Joanna Ołówek

Opracowanie redakcyjne
Katarzyna Rybczyńska

Projekt okładek serii
Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

Poszczególne rozdziały napisali:
Jolanta Behr – rozdz. V pkt 3, 4, 7, 8, rozdz. VI pkt 13, rozdz. XII, XXII
Jolanta Blicharz – rozdz. I pkt 5, 6, rozdz. II, IV pkt 4, rozdz. VI pkt 8, rozdz. XVIII
Maciej Błażewski – rozdz. IV pkt 3, rozdz. VI pkt 11, 12, rozdz. XIX pkt 2, rozdz. XXIII
Dominika Cendrowicz – rozdz. IV pkt 2
Agnieszka Chrisidu-Budnik – rozdz. IV pkt 6
Małgorzata Giełda – rozdz. VI pkt 6
Krzysztof Horubski – rozdz. VI pkt 9, 10
Karol Kiczka – rozdz. VI pkt 2
Jerzy Korczak – rozdz. VI pkt 4, rozdz. VII, XV pkt 1–6, 7.4, 8
Barbara Kowalczyk – rozdz. XIII pkt 2, 4
Małgorzata Kozłowska – rozdz. V pkt 11, rozdz. VI pkt 7, rozdz. VIII, XX
Karolina Kulińska-Jachowska, Łukasz Prus – rozdz. V pkt 5, 6, rozdz. XXIV
Renata Kusiak-Winter – rozdz. I pkt 1–4
Piotr Lisowski – rozdz. V pkt 1, 2, 9, rozdz. IX, X, XV pkt 7.1–7.3
Justyna Mielczarek-Mikołajów – rozdz. V pkt 10
Marcin Miemiec – rozdz. III pkt 1–3, rozdz. V pkt 12
Rafał Mikowski – rozdz. VI pkt 1, rozdz. XI, XXI
Adam Ostapski – rozdz. III pkt 4, rozdz. XIV, XVI, XIX pkt 1, 3
Andrzej Pakuła – rozdz. VI pkt 5
Łukasz Prus – rozdz. XIII pkt 3
Justyna Przedańska – rozdz. IV pkt 1
Renata Raszewska-Skałecka – rozdz. XVII
Krzysztof Sobieralski – rozdz. VI pkt 3
Jerzy Supernat – rozdz. I pkt 7, rozdz. XIII pkt 1
Magdalena Tabernacka – rozdz. IV pkt 5

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2022

ISBN 978-83-8286-312-3

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 728 313 462; e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów 15

Przedmowa 27

Część pierwsza
ZAGADNIENIA OGÓLNE

Rozdział I
Administracja publiczna. Tradycja a współczesność 35
1. Geneza 35
2. Ewolucja i modele 40
   2.1. Administracja w ujęciu państwa dobrobytu 41
   2.2. Administracja w ujęciu nowego zarządzania publicznego 43
   2.3. Administracja w ujęciu współrządzenia (*governance*) 44
   2.4. Ujęcia administracji a praworządność materialna 46
3. Sposoby definiowania administracji publicznej 47
   3.1. Konieczność uwzględnienia dorobku innych nauk 47
   3.2. Definicje administracji publicznej 49
4. Funkcje i główne sfery działania administracji publicznej 54
   4.1. Charakter i kategorie funkcji administracji 55
   4.2. Główne sfery działania administracji publicznej 56
      4.2.1. Policja administracyjna 57
      4.2.2. Reglamentacja 58
      4.2.3. Administracja świadcząca 59
      4.2.4. Regulacja 61
5. Administracja publiczna a społeczeństwo obywatelskie 62
6. Administracja publiczna a grupy interesu (grupy nacisku) 66
7. Tendencje w badaniu porównawczym administracji publicznej i prawa administracyjnego 70

Rozdział II
Istota i kierunki rozwoju prawa administracyjnego 88
1. Określenie prawa administracyjnego 88
2. Sposoby klasyfikowania norm prawa administracyjnego 94
3. Zasady ogólne prawa administracyjnego 97
4. Stosunek prawa administracyjnego do innych gałęzi prawa 105
5. Perspektywy rozwoju prawa administracyjnego. Z refleksji ogólnych 107

Rozdział III
Podstawowe instytucje prawa administracyjnego.
Zagadnienia teoretyczno-prawne 114
1. Stosunek administracyjnoprawny 114
   1.1. Pojęcie i rodzaje stosunku administracyjnoprawnego 114
      1.1.1. Podmiot stosunku prawnego 117
      1.1.2. Przedmiot stosunku administracyjnoprawnego 121
   1.2. Cechy stosunku administracyjnoprawnego 122
   1.3. Nawiązanie stosunku administracyjnoprawnego, jego przekształcenie i ustanie 123
   1.4. Stosunek administracyjnoprawny a sytuacja administracyjnoprawna ... 125
2. Władza dyskrecjonalna administracji publicznej 126
   2.1. Konstrukcja pojęcia uznania administracyjnego 127
   2.2. Między zasadą legalizmu a uznaniem administracyjnym 128
   2.3. Sądowa kontrola uznania administracyjnego/decyzji uznaniowych 129
   2.4. Uznanie administracyjne w orzecznictwie sądów polskich 130
   2.5. Inne rodzaje władzy dyskrecjonalnej 132
3. Publiczne prawo podmiotowe 133
   3.1. Pojęcie publicznego prawa podmiotowego 133
   3.2. Klasyczne teorie i definicje publicznego prawa podmiotowego 134
   3.3. Struktura i treść publicznych praw podmiotowych 136
   3.4. Ochrona publicznych praw podmiotowych 137
4. Sankcja administracyjna 138

Rozdział IV
Administracja publiczna i prawo administracyjne wobec przemian cywilizacyjnych 147
1. Współczesny kontekst i wymiar zasady demokratycznego państwa prawnego 147
   1.1. Zasady prawa administracyjnego i ich rola we współczesnym państwie ... 147
   1.2. Zasada demokratycznego państwa prawnego jako zasada wszystkich zasad 148
   1.3. O transpozycji zasady demokratycznego państwa prawnego 154
2. Kontekst zasady pomocniczości 155
3. Elektroniczna administracja 160

3.1. Płaszczyzny elektronicznej administracji ... 161
3.2. Publiczny system teleinformatyczny ... 162
3.3. Elektroniczny rejestr publiczny ... 162
3.4. Kierunki i poziomy elektronicznej administracji ... 163
3.5. Podmioty elektronicznej administracji ... 164
3.6. Powszechność i bezpieczeństwo jako wartości związane z elektroniczną administracją ... 165
4. Współczesne formy prywatyzacji zadania publicznego ... 166
5. Mediacje w administracji ... 171
6. *Smart Administration* – zarys koncepcji ... 177

Rozdział V
Źródła prawa administracyjnego ... 184
1. Pojęcie źródeł prawa i klasyfikacja źródeł prawa ... 184
2. Cechy źródeł prawa administracyjnego ... 190
3. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej ... 191
4. Ustawy ... 198
5. Prawo międzynarodowe ... 200
6. Prawo Unii Europejskiej ... 207
7. Rozporządzenia z mocą ustawy ... 217
8. Rozporządzenia ... 220
8.1. Forma działania administracji publicznej ... 220
8.2. Źródło powszechnie obowiązującego prawa i akt wykonawczy względem ustawy ... 220
8.3. Niesamoistny charakter rozporządzenia ... 221
8.4. Upoważnienie do wydania rozporządzenia ... 221
8.5. Organy właściwe do wydania rozporządzenia ... 223
8.6. Przedmiot rozporządzenia ... 224
8.7. Wytyczne dotyczące treści rozporządzenia ... 224
8.8. Kontrola i nadzór nad rozporządzeniami ... 225
8.9. Rozporządzenia określone w art. 92 Konstytucji RP a inne rozporządzenia ... 226
9. Lokalne źródła prawa administracyjnego ... 227
9.1. Ustalenia terminologiczno-pojęciowe; *differentia specifica*; *ratio legis* ... 227
9.2. Akty prawa miejscowego (prawo miejscowe) ... 229
9.3. Akty prawa zakładowego (prawo zakładowe) ... 235
10. Akty prawa wewnętrznego organów administracji publicznej ... 237
11. Wejście w życie źródeł prawa ... 241
12. Niezorganizowane źródła prawa administracyjnego ... 247
12.1. Zwyczaj ... 247
12.2. Orzecznictwo sądowe w perspektywie problematyki źródeł prawa administracyjnego ... 249

Rozdział VI
Formy działania administracji publicznej 257
1. Pojęcie i klasyfikacja form działania administracji publicznej 257
2. Akt administracyjny jako podstawowa forma działania administracji publicznej 261
   2.1. Pojęcie, sposoby klasyfikowania i rodzaje aktów administracyjnych ... 261
   2.2. Akt administracyjny a akt normatywny 273
   2.3. Kontekst generalnych aktów administracyjnych 274
3. Decyzja administracyjna jako klasyczna forma zewnętrznego aktu administracyjnego 275
   3.1. Formy decyzji administracyjnej 275
   3.2. Warunki istnienia decyzji administracyjnej 278
   3.3. Warunki prawidłowości decyzji administracyjnej 280
   3.4. Wadliwość decyzji administracyjnej 281
   3.5. Trwałość decyzji administracyjnej i utrata jej mocy obowiązującej 282
   3.6. Wykonalność decyzji administracyjnej 285
4. Akty polityki administracyjnej 287
5. Porozumienie administracyjne (porozumienia administracyjne ustrojowe) 295
6. Kontrakt terytorialny 299
7. Umowa cywilnoprawna 300
8. Umowa administracyjna 306
9. Umowy w sprawach zamówień publicznych 311
10. Umowa koncesji na roboty budowlane lub usługi 316
11. Czynności materialno-techniczne 320
12. Działalność społeczno-organizatorska 323
13. Wybrane przykłady pozostałych form działania administracji publicznej 326
   13.1. Milczenie administracji 327
   13.2. Ugoda administracyjna 330
   13.3. Przyrzeczenie administracyjne 334

Rozdział VII
Pracownicy administracji publicznej 341
1. Pojęcie służby publicznej 341
2. Aktualny stan polskiego prawa urzędniczego (ustalenia systemowe) 344
3. Status osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe 348
4. Pracownicy administracji państwowej 350
5. Pracownicy i funkcjonariusze administracji rządowej 354
   5.1. Korpus służby cywilnej 355
   5.2. Korpus służby zagranicznej 359
   5.3. Stosunki służbowe funkcjonariuszy w administracji rządowej 362
6. Pracownicy samorządowi 364
7. Pracownicy administracji o szczególnym statusie prawnym 371

8. Pracownicy zatrudnieni na stanowiskach pomocniczych i obsługi w urzędach i jednostkach organizacyjnych administracji publicznej 376

Rozdział VIII
Odpowiedzialność za działania legalne i nielegalne administracji publicznej 379
1. Istota odpowiedzialności jako generalnej zasady determinującej działanie władzy publicznej 379
2. Odpowiedzialność odszkodowawcza za działania legalne administracji 382
3. Odpowiedzialność odszkodowawcza za działania nielegalne 385
4. Odpowiedzialność w administracji: odpowiedzialność dyscyplinarna, karna i majątkowa funkcjonariuszy administracji publicznej 390

Część druga
USTROJOWE PRAWO ADMINISTRACYJNE

Rozdział IX
Podstawowe ustalenia terminologiczno-pojęciowe dotyczące organizacji prawnej administracji publicznej w ujęciu statycznym (instytucjonalnym) 401
1. Różnorodność form organizacyjno-prawnych stosowanych w organizacji prawnej administracji publicznej 401
   1.1. Przyjmowane ustalenia terminologiczno-pojęciowe 401
   1.2. Podmioty administracji publicznej i ich rodzaje 403
   1.3. Organy administracji publicznej i ich rodzaje 407
   1.4. Aparat pomocniczy organu administracji publicznej 414
2. Terytorialne aspekty organizacji prawnej administracji publicznej 416
   2.1. Kluczowe antecedencje 416
   2.2. Rodzaje podziałów terytorialnych 417
   2.3. Jednostki zasadniczego podziału terytorialnego 419
   2.4. Jednostki pomocnicze gminy (jako jednostki podziału terytorialnego) ... 423
   2.5. Jednostki podziału specjalnego (na wybranych przykładach) 424
3. Resort administracji publicznej – dział administracji rządowej 426

Rozdział X
Podstawowe ustalenia terminologiczno-pojęciowe dotyczące organizacji prawnej administracji publicznej w ujęciu relacyjnym (dynamicznym) 428
1. Podstawowe płaszczyzny organizacji prawnej administracji publicznej w ujęciu relacyjnym – wprowadzenie 428
2. Kontrola w administracji publicznej (kontrola administracyjna) 430
   2.1. Kluczowe uwarunkowania terminologiczno-pojęciowe – kontrola jako topos administracji publicznej 430
   2.2. Rodzaje i kryteria kontroli administracyjnej 434
3. Kierownictwo (wewnętrzne) 441

4. Nadzór organizacyjny (ustrojowy) ... 443
4.1. Jeszcze kilka refleksji o terminologiczno-pojęciowym przeznaczeniu ... 443
4.2. Nadzór hierarchiczny ... 444
4.3. Nadzór weryfikacyjny ... 446
5. Zwierzchnictwo związane z zespoleniem ... 448
6. Koordynacja ... 450
7. Oddziaływania związane ze współdziałaniem ... 452
8. Relacyjne zastosowania dekoncentracji ... 454
8.1. Dekoncentracja wewnętrzna; upoważnienie administracyjne ... 454
8.2. Dekoncentracja przestrzenna ... 457
8.3. Dekoncentracja zewnętrzna ... 458
9. Układy relacji strukturalnych (wybrane przykłady) ... 460
9.1. Układ scentralizowany (centralizacja) ... 460
9.2. Układ zdecentralizowany (decentralizacja) ... 461
9.2.1. Specyfika decentralizacji oraz wprowadzenie do form decentralizacji ... 461
9.2.2. Istota decentralizacji samorządowej (ze szczególnym uwzględnieniem samorządu terytorialnego) ... 463
9.2.3. Decentralizacja autonomiczna (autonomia administracyjna) ... 466

Rozdział XI
Kontrola zewnętrzna administracji publicznej – ustalenia systemowe ... 470
1. Wprowadzenie do problematyki kontroli zewnętrznej administracji publicznej ... 470
2. Kontrola sądowa ... 471
2.1. Kilka ustaleń wprowadzających o systemowym przeznaczeniu ... 471
2.2. Kontrola sprawowana przez sądy administracyjne ... 472
2.3. Kontrola sprawowana przez inne sądy ... 474
2.3.1. Kontrola sprawowana przez sądy powszechne ... 474
2.3.2. Administracyjny kontekst kontroli sprawowanej przez Sąd Najwyższy ... 475
3. Kontrola Trybunału Konstytucyjnego ... 476
4. Kontrola Trybunału Stanu ... 477
5. Kontrola Najwyższej Izby Kontroli ... 478
6. Kontrola Rzecznika Praw Obywatelskich ... 479
7. Kontrola parlamentarna ... 481
8. Kontrola prokuratorska ... 482
9. Kontrola społeczna ... 483

Rozdział XII
Organizacja i funkcjonowanie administracji publicznej stopnia centralnego ... 486
1. Administracja stopnia centralnego: administracja państwowa a administracja rządowa ... 486

2. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej 490
3. Centralne organy administracji państwowej 493
4. Naczelne organy administracji rządowej 498
4.1. Rada Ministrów 498
4.1.1. Podstawy prawne 498
4.1.2. Skład Rady Ministrów 498
4.1.3. Tryb powołania Rady Ministrów 500
4.1.4. Zadania i kompetencje Rady Ministrów 501
4.1.5. Organizacja i tryb działania Rady Ministrów 502
4.1.6. Organy wewnętrzne i pomocnicze Rady Ministrów i Prezesa Rady Ministrów 503
4.2. Prezes Rady Ministrów 505
4.3. Ministrowie 507
5. Centralne organy administracji rządowej (tzw. urzędy centralne) 510
6. Inne nietypowe podmioty, organy administracji publicznej stopnia centralnego (wybrane przykłady) 513

Rozdział XIII
Organizacja i funkcjonowanie administracji Unii Europejskiej 517
1. Organizacja administracji Unii Europejskiej 517
1.1. Uwagi wstępne 517
1.2. Administracja polityczna 518
1.2.1. Rada Europejska 518
1.2.2. Rada 520
1.3. Administracja wykonawcza 521
1.3.1. Komisja Europejska 521
1.3.2. Organy i jednostki organizacyjne 522
1.4. Administracja urzędnicza 523
2. Funkcjonowanie administracji Unii Europejskiej 525
2.1. Jednostronne akty (czynności) generalne i abstrakcyjne 527
2.2. Jednostronne akty (czynności) indywidualne i konkretne 531
2.3. Porozumienia i umowy 532
2.4. Czynności faktyczne 534
3. Zasady i prawa podstawowe w postępowaniu przed organami administracji Unii Europejskiej 535
3.1. Zasada państwa prawnego 535
3.2. Zasada legalizmu 536
3.3. Zasada pewności prawa 537
3.4. Zasada ochrony uzasadnionych oczekiwań 538
3.5. Zasada proporcjonalności 539
3.6. Zasada dobrej administracji 539
4. Europeizacja prawa administracyjnego 543

Rozdział XIV
Organizacja i funkcjonowanie terenowej administracji rządowej 550
1. Formy organizacyjno-prawne wykonujące zadania administracji rządowej w województwie – ustalenia ogólne 550
2. Pozycja wojewody w ramach terenowej administracji rządowej 552
3. Rządowa administracja zespolona w województwie 557
4. Niezespolona administracja rządowa 562
5. Kierownicy powiatowych służb, inspekcji i straży 565

Rozdział XV
Organizacja i funkcjonowanie administracji jednostek samorządu terytorialnego i ich związków 570
1. Władze jednostek samorządu terytorialnego 570
   1.1. Samorządowe formy demokracji bezpośredniej 571
   1.2. Organy jednostek samorządu terytorialnego 585
2. Zakres działania jednostek samorządu terytorialnego 595
   2.1. Zasady i tryb kształtowania zakresu działania jednostek samorządu terytorialnego 595
   2.2. Układ zadań jednostek samorządu terytorialnego 598
3. Działalność jednostek samorządu terytorialnego w perspektywie kontrolnej i nadzorczej 603
   3.1. Nadzór nad działalnością jednostek samorządu terytorialnego 603
   3.2. Sądowa kontrola działalności jednostek samorządu terytorialnego 612
   3.3. Sądowa ochrona samodzielności jednostek samorządu terytorialnego 613
4. Specyfika miasta na prawach powiatu 616
5. Specyfika ustroju m.st. Warszawy 623
6. Organizacja i funkcjonowanie jednostek pomocniczych gminy 629
7. Podstawowe formy współdziałania jednostek samorządu terytorialnego 643
   7.1. Kluczowe uwarunkowania i ustalenia terminologiczno-pojęciowe 643
   7.2. Związki jednostek samorządu terytorialnego 645
   7.3. Porozumienia samorządowe służące współdziałaniu 651
   7.4. Współdziałanie jednostek samorządu terytorialnego w formie europejskiego ugrupowania współpracy terytorialnej 654
8. Aglomeracje/metropolie jako wyzwanie ustrojowe – przykład związku metropolitalnego w województwie śląskim 657

Rozdział XVI
Wyjątki od dualizmu terenowej administracji publicznej – wybrane przykłady 668
1. Organizacja i funkcjonowanie samorządowych kolegiów odwoławczych 668
2. Organizacja i funkcjonowanie regionalnych izb obrachunkowych 675

Rozdział XVII
Organizacja i funkcjonowanie zakładów administracyjnych – wybrane zagadnienia 681
1. Pojęcie i rodzaje zakładów administracyjnych 681
2. Specyfika władztwa zakładowego 688
3. Rekrutacja do zakładu administracyjnego – przykład szkół i przedszkoli z systemu oświaty (w wybranym zakresie) ... 693

Rozdział XVIII
Podmioty niepubliczne w sferze administracji publicznej – wybrane przykłady 701
1. Określenia niepublicznych podmiotów i ich rodzaje 701
2. Formy przekazywania niepublicznym podmiotom zadań administracji publicznej 704

Część trzecia
ZAGADNIENIA OGÓLNE I USTROJOWE NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH REGULACJI MATERIALNEGO PRAWA ADMINISTRACYJNEGO

Rozdział XIX
Procesowe i materialne konotacje kontroli i nadzoru (dozoru) sprawowanego przez organy administracji publicznej 713
1. Perspektywa kontroli instancyjnej i nadzoru pozainstancyjnego 713
2. Z perspektywy nadzoru budowlanego 718
3. Z perspektywy nadzoru sprawowanego przez Państwową Inspekcję Farmaceutyczną 723

Rozdział XX
Podstawowe pojęcia i instytucje prawa administracyjnego – perspektywa ustaw regulujących prawa osobowe 728
1. Kontekst źródeł prawa administracyjnego i funkcji administracji publicznej 728
2. Kontekst organizacji prawnej administracji publicznej 734
3. Kontekst form działania administracji publicznej 737

Rozdział XXI
Podstawowe pojęcia i instytucje prawa administracyjnego – perspektywa ustawy o broni i amunicji 742
1. Kontekst funkcji administracji publicznej 742
2. Kontekst źródeł prawa administracyjnego 743
3. Kontekst form działania administracji publicznej 746
4. Kontekst organizacji prawnej administracji publicznej 749
5. Kontekst bezpieczeństwa fizycznego broni palnej 751

Rozdział XXII
Podstawowe pojęcia i instytucje prawa administracyjnego – perspektywa ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi 753
1. Kontekst funkcji administracji publicznej 753
2. Kontekst źródeł prawa administracyjnego 756
3. Kontekst form działania administracji publicznej 759
4. Kontekst organizacji prawnej administracji publicznej 762
5. Kontekst toku instancji 765
6. Kontekst nadzoru 767

Rozdział XXIII
Podstawowe pojęcia i instytucje prawa administracyjnego – perspektywa instytucji wywłaszczenia nieruchomości 770
1. Kontekst funkcji wywłaszczenia 770
2. Kontekst źródeł prawa administracyjnego 772
3. Kontekst form działania administracji publicznej 773
4. Kontekst organizacji prawnej administracji publicznej 776
5. Kontekst toku instancji 776
6. Inne 777

Rozdział XXIV
Podstawowe pojęcia i instytucje prawa administracyjnego – perspektywa zgromadzeń publicznych, imprez masowych, wykorzystania dróg w sposób szczególny 779
1. Kontekst funkcji administracji publicznej 779
2. Kontekst źródeł prawa administracyjnego 784
3. Kontekst form działania administracji publicznej 787
4. Kontekst organizacji prawnej administracji publicznej 792
5. Kontekst kontroli decyzji – kontekst toku instancji 793
6. Kontekst nadzoru 795

Autorzy 799

Bez administracji nikt sobie już dzisiaj
nie wyobraża funkcjonowania państwa.
I też bez administracji nie mogłoby
państwo dziś funkcjonować[1].

PRZEDMOWA

Po dwunastu latach od ostatniego (trzynastego) wydania *Prawa administracyjnego* pod redakcją Profesora Jana Bocia (cytowanego już powyżej)[2], pracownicy Instytutu Nauk Administracyjnych Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego ponownie – tym razem w liczbie 25 osób[3] – dzielą się swoimi przemyśleniami, wiedzą na temat zagadnień ogólnych prawa administracyjnego oraz ustrojowej części tej gałęzi prawa. Tym razem już jednak nie pod egidą Wydawnictwa Kolonia Limited, a w ramach współpracy z Wolters Kluwer – w ramach Serii akademickiej. Można więc przyjąć, że w kontekście dotychczasowej wrocławskiej tradycji wydawniczej (do której często nawiązujemy i z którą również się konfrontujemy) – tym razem proponujemy publikację o *ex defintione* ogólnopolskim zasięgu. To nie jedyna zmiana.

Jako że *tempus fugit*, zmienił się nieco skład zespołu autorskiego – przy czym aktualnie zamyka się on w administratywistach i bazuje na pracownikach Zakładu Prawa Administracyjnego wspieranych przez przedstawicieli innych zakładów naszego Instytutu. Opracowywany materiał został podzielony tak, aby jak najlepiej uwzględniał zainteresowania merytoryczne poszczególnych Autorek i Autorów oraz nawiązywał do prowadzonych przez nich badań, dorobku publikacyjnego czy doświadczeń zawodowych w sferze praktyki towarzyszącej stanowieniu, stosowaniu i przestrzeganiu

---

[1] J. Boć, *Pojęcie administracji* [w:] *Prawo administracyjne*, red. J. Boć, Wrocław 2010, s. 8.

[2] Liczącego 534 strony, wydawanego począwszy od 1993 r. Pierwsze jego wydanie liczyło 314 stron – jak widać, za rozrostem administracji (i prawa administracyjnego) nieuchronnie podążają rozmiary analiz z zakresu nauki prawa administracyjnego, co znajduje też potwierdzenie w objętości niniejszej publikacji.

[3] Zatem o 3 osoby więcej niż w ostatnim podręczniku pod redakcją J. Bocia (co warte przypomnienia, w pierwszym – z 1993 r. – teksty pochodziły od 13 osób).

prawa administracyjnego. Wzięcie pod uwagę tego rodzaju uwarunkowań w kontekście przyjętej ścieżki rozważań doprowadziło do powstania różnych konfiguracji autorskich: czasami więc rozdziały są efektem pracy jednej osoby, innym razem czynione w nich ustalenia sumują analizy kilku (w jednym przypadku – kilkunastu) osób.

Przyjęta formuła monografii nie przeszkodziła w uwzględnieniu perspektywy właściwej dla publikacji o podręcznikowym charakterze. Zakres prawa administracyjnego (szczególnie w jego materialnej części) przesądził zaś o tym, że monograficznej analizie nie poddano w tym przypadku materialnej części tej gałęzi prawa[4]. Rozważania podzielono na trzy części. Pierwsza – dotyczy *Zagadnień ogólnych* zarówno klasycznych jak i relatywnie nowych, przedstawionych w 8 rozdziałach. Druga – obejmująca 10 rozdziałów – skupia się na problematyce *Ustrojowego prawa administracyjnego* i również uwzględnia w prowadzonych analizach wątki europeizacyjne (i globalizacyjne)[5]. W związku zaś z tym, że zamierzono też przeprowadzenie *sui generis* subsumcji ustaleń dokonywanych w dwóch tytułowych zakresach, przewidziano też trzecią część, której cele i przebieg wyeksponowano w jej tytule: *Zagadnienia ogólne i ustrojowe na przykładzie wybranych regulacji materialnego prawa administracyjnego*. Takie przeznaczenie wypełnia 6 rozdziałów, które konfrontują wytypowane pojęcia-narzędzia i instytucje (o ogólnej lub ustrojowej proweniencji)[6] z kilkunastoma ustawami (z niezbędnymi nawiązaniami do towarzyszących im źródeł prawa będących już formami działania administracji publicznej) z zakresu materialnego prawa administracyjnego.

Preferowane w prowadzonej analizie akcenty (eksponowane w tytule monografii) nie wykluczyły więc materialnoprawnych peregrynacji badawczych – wszak prawo administracyjne ujmowane holistycznie zmierza do regulowania sytuacji prawnej administrowanych. Nie ulega jednak wątpliwości, że zarówno zagadnienia ogólne, jak i ustrojowa perspektywa analizowania problematyki administracji publicznej (ujmowanej podmiotowo i przedmiotowo) oraz prawa administracyjnego stanowią swego rodzaju *corpus ius et administratio*. To jest podstawa, na której opierają się administracja publiczna i prawo administracyjne[7].

Rozmiary prawa administracyjnego, a także petryfikacja (tak doktrynalna, jak i dydaktyczna) jego proceduralnej części przesądziły też o tym, że konteksty

[4] *Nota bene* w tym zakresie dysponujemy relatywnie niedawno wydanym wrocławskim opracowaniem: *Materialne prawo administracyjne*, red. M. Miemiec, Warszawa 2019.

[5] W tym zakresie – szczególnie w kontekście rozważań traktujących o ustroju samorządu terytorialnego – mieliśmy też na uwadze możliwości odsyłania do pogłębionej analizy otwarte przez kolejny wrocławski podręcznik, tj. J. Korczak, P. Lisowski, A. Ostapski, *Ustrój samorządu terytorialnego w Polsce*, Wrocław 2020.

[6] Np. funkcji administracji publicznej, form działania administracji, źródeł prawa administracyjnego, kontroli administracji.

[7] Która ciągle, niestety, nie doczekała się normatywizacji w postaci przepisów ogólnych prawa administracyjnego.

Część pierwsza

ZAGADNIENIA OGÓLNE

Rozdział I

ADMINISTRACJA PUBLICZNA. TRADYCJA A WSPÓŁCZESNOŚĆ

1. Geneza

Powstawanie administracji publicznej we współczesnym rozumieniu to proces długotrwały i nieodzowny dla rozwoju państwa i państwowości na przestrzeni wieków. W związku z występowaniem odmiennych uwarunkowań politycznych, społecznych i gospodarczych nie może być mowy o jedynej uniwersalnej ścieżce rozwoju administracji we wszystkich państwach. Jednak możliwa i potrzebna jest dyskusja na temat genezy administracji pod kątem identyfikowania tych wszystkich wspólnych czynników, które w zasadniczy sposób ukształtowały fundamenty współczesnej administracji publicznej.

Za protoplastę administracji publicznej na kontynencie europejskim uchodzi administracja powstała w warunkach **monarchii absolutnej**. Co prawda absolutyzm rozwijał się na przestrzeni kilku stuleci – od końca XV w. aż do Wielkiej Rewolucji – to dopiero rządy króla Ludwika XIV we Francji doprowadziły do ostatecznej likwidacji reprezentacji stanowej oraz odebrania lokalnym możnowładcom wpływów i przywilejów. Jest symptomatyczne, że najskuteczniejszym instrumentem umacniania władzy króla stała się administracja.

Bez wątpienia najtrwalszą spuścizną monarchii absolutnej we Francji jest stworzenie silnych struktur administracji centralnej, przy czym **centralizacja** w ówczesnym rozumieniu oznaczała podległość organu niższego rzędu organowi usytuowanemu powyżej, a w ostateczności monarsze, który zawsze mógł podejmować decyzje osobiście, również te o charakterze personalnym, połączone z ingerencją w działania wszystkich organów. Otóż tak rozumiana skrajna centralizacja odzwierciedlała ideę skupienia władzy w państwie w ręku osoby panującego, która nie podlegała niczyjej kontroli. Kwintesencją centralizacji była **zasada hierarchicznego podporządkowania**, rozumiana jako hierarchiczna podległość urzędników, rozpoczynając

od tych usytuowanych w terenie, a na osobie władcy kończąc[1]. Struktury hierarchiczne uległy wzmocnieniu w dalszych latach, również w wyniku reform przeprowadzonych przez Napoleona, by móc „przekazywać ustawy i polecenia rządu aż do najniższych odnóg porządku społecznego z szybkością iskry elektrycznej" (wypowiedź Ministra Spraw Wewnętrznych J.-A. Chaptala z 1800 r.)[2].

Oprócz centralizacji o sile administracji francuskiej zadecydowało m.in. wprowadzenie podziału pracy, co najlepiej oddaje zasada **resortowości**. Polegała ona na podziale kompetencji wykonawczych administracji pomiędzy resorty, rozumiane jako niezależne od siebie piony organizacyjne na czele z ministrami. Jako pierwsze powstały resorty spraw zagranicznych, skarbowości, wojskowości i spraw wewnętrznych oraz wymiaru sprawiedliwości za panowania Ludwika XIV. Co znamienne, po Rewolucji Francuskiej nie nastąpiło odejście, lecz kontynuacja i dalsza rozbudowa resortów, w wyniku czego powstał resort spraw wewnętrznych, który przejął wszystkie sprawy nieumiejscowione w pozostałych resortach, w tym kwestie zapewnienia porządku publicznego[3]. Jako pierwszy na tę prawidłowość wskazał A. de Tocqueville, który na podstawie rzetelnych badań historycznych postawił tezę, że rewolucja stanowi zawsze kontynuację obalanego ustroju, co się tyczyło również ustroju administracji[4].

Doceniając wkład absolutyzmu w ukształtowanie administracji publicznej, należy jednocześnie wskazać na jego zasadnicze słabości. Do takich należy fakt, że **administracja** w absolutyzmie **nie była wyodrębniana od osoby panującego** w znaczeniu podmiotowym, nie posiadała przypisanego stałego zakresu kompetencji, które w każdej chwili mógł przejąć władca, co *de facto* stanowiło o jej uzależnieniu od subiektywnej woli i oceny króla. W tym sensie administracja była postrzegana jako instrument w rękach panującego do sprawowania zarządu majątkiem oraz przede wszystkim jako medium realizacji władzy względem poddanych. I tutaj dochodzimy do sedna problemu. Otóż król sprawował władzę nad swoimi poddanymi za pośrednictwem administracji, stanowiąc akty zwane *ius politiae*, zawierające rozmaite rozkazy, ukazy, ordonanse, odezwy, edykty, polecenia, patenty, dekrety czy zarządzenia. Były one stanowione wedle samodzielnego i subiektywnego namysłu rządzącego, nie wiązały władcy i administracji, były w większości dostosowane do konkretnych okoliczności, zaś ich tworzenie i stosowanie nie podlegało żadnej kontroli zewnętrznej. Swoistą namiastką kontroli był tzw. rekurs hierarchiczny, którego funkcję trudno by porównywać do współczesnej instytucji odwołania strony od decyzji, gdyż brakowało jakichkolwiek obiektywnych kryteriów rozstrzygnięcia administracji[5].

[1] M. Sczaniecki, *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1997, s. 47.

[2] H. Izdebski, M. Kulesza, *Administracja publiczna. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1998, s. 38.

[3] J. Malec, *Cechy charakterystyczne i podstawowe zasady organizacji nowożytnej administracji państwowej*, [w:] *Historia administracji i myśli administracyjnej*, red. J. Malec, D. Malec, Kraków 2003, s. 15.

[4] A. de Tocqueville, *Dawne rządy i rewolucja*, Warszawa 1907.

[5] Zob. A. Błaś [w:] A. Błaś, J. Boć, J. Jeżewski, *Nauka administracji*, red. J. Boć, Wrocław 2013, s. 35.

Inną słabością absolutyzmu był **swoisty sposób formułowania celów państwa**, który determinował funkcje administracji. Otóż w tym względzie panowało powszechne przekonanie o podstawowej misji państwa nakierowanej na osiąganie szczęśliwości poddanych. Państwo miało zatem wprowadzać udogodnienia i osładzać życie jednostek, wspierać ich siłę wewnętrzną (dobrobyt) i szczęśliwość wieczną, zwiększać wzrost populacji, który jest warunkiem szczęśliwego społecznego bytu, gwarantować bezpieczeństwo, w tym bezpieczeństwo moralne[6]. Argumentem przemawiającym za szeroką ingerencją w każdą sferę życia jednostek było przekonanie o niemocy i słabości istoty ludzkiej, która nie jest w stanie własnymi siłami i własnymi środkami zapewnić sobie wszechstronnego rozwoju. Jest symptomatyczne, że osiągnięciu rzeczonych celów miał służyć nie tyle system świadczeń socjalnych, ile rozbudowany system nakazów i zakazów zawarty w *ius politiae*. To z kolei daje asumpt do stwierdzenia, że skuteczność administrowania była całkowicie uzależniona od gotowości jednostek do przestrzegania ustalonych reguł, nakazów i zakazów[7].

Kolejną słabością okresu absolutyzmu był **brak racjonalnych przesłanek legitymizacji władzy**. Król poszukiwał bowiem uprawomocnienia swoich rozstrzygnięć, odwołując się nie do wydawanego przez siebie *ius politiae*, czy do poparcia poddanych, lecz do kategorii nadprzyrodzonych – głównie do łaski pochodzącej od Boga. Eksponowanie odpowiedzialności przed Bogiem wynikało stąd, że Europa XVI, XVII i częściowo XVIII w. nie znała patriotyzmu narodowego i ludzie definiowali wspólnotę przez tożsamość wiary przodków i przynależność do Kościoła[8].

Trudno nie zauważyć, że wyżej nakreślone **cele państwa i funkcje administracji, jak również legitymacja władzy oparta na woli bożej stały w rażącej sprzeczności do haseł oświecenia**, niezmiernie popularnych w XVIII w. Przypomnijmy, że zwolennicy oświecenia byli przeciwnikami wszelkiej nadprzyrodzoności, przez co poprzestawali jedynie na tym, czego można doświadczyć lub sprawdzić. Przykładowo Kant poddawał krytyce koncepcje państwa nakierowane na osiąganie dobrobytu jednostki. Wedle filozofa normy wykonywane przymusowo nie są odzwierciedleniem prawa natury, pozbawionego cech przymusu. Celem wprowadzania przymusowych praw nie powinna być szczęśliwość jednostek, ale ich wolność do budowania własnej szczęśliwości według upodobania, byle nie została naruszona taka sama wolność drugiego[9].

---

[6] J.B. Oczapowski, *Policyści zeszłego wieku i nowożytna nauka administracyi: przyczynki do dziejów tej nauki: historya nauki administracyi w XVIII wieku*, Warszawa 1882, s. 72, s. 95; A. Zahorski, *Centralne instytucje policyjne w Polsce w dobie rozbiorów*, Warszawa 1959, s. 26; W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007, s. 55; M. Janik, *Policja sanitarna*, Warszawa 2012, s. 27.

[7] J.B. Oczapowski, *Policyści...*, s. 157.

[8] G. Le Bras, *Les origins canoniques du droit administrative* [w:] *Lévolution du droit public, études offertes à Achille Mestre*, Paris 1956, s. 395.

[9] F. Longchamps, *Poglądy nauki francuskiej i belgijskiej na prawa jednostki wobec władzy*, AUWr Pr. 1962/4, s. 13.

Widzimy zatem, że głębokie przeobrażenia administracji w Europie XIX w. nie nastąpiły samoczynnie i z dnia na dzień, lecz były spowodowane wieloma istotnymi czynnikami, które wymusiły redefinicję sposobów i metod rządzenia oraz administrowania. Obok oświecenia inną ważną siłą sprawczą zmian była postępująca **industrializacja, która wymusiła zmianę formuły zadaniowej państwa w wymiarze jakościowym i ilościowym**. Zadaniem administracji nie miało już być osiąganie szczęśliwości poddanych, jak w państwie feudalnym czy absolutnym. Wzmożona migracja ludności do miast spowodowała urbanizację gmin dotychczas wiejskich, które musiały się zmierzyć z problemami kanalizacji, usuwania nieczystości, zwalczania przestępczości, tworzenia miejsc mieszkalnych. Wszystko to prowadziło do stopniowego przeobrażenia profilu zadań administracji, gdzie obok klasycznych funkcji policyjnych i porządkowych na znaczeniu zyskiwały funkcje administracji świadczącej. Dodatkowo nastąpił ogromny wzrost ilości zadań publicznych, który powodował konieczność zwiększenia ilości zatrudnionych w administracji, co z kolei skutkowało wzrostem instytucjonalnego znaczenia administracji jako odrębnej kategorii. W tej sytuacji pojawiła się potrzeba stanowienia reguł, które by w sposób aprioryczny określały sposób funkcjonowania urzędu oraz zachowanie pojedynczego urzędnika, tworząc jednocześnie podwaliny swoistego dystansu administracji od osoby władcy[10].

Niebywały wzrost zadań administracji oraz rosnący w siłę aparat urzędniczy nie był jednak tym najważniejszym motorem przeobrażeń, które doprowadziły do powstania administracji publicznej we współczesnym rozumieniu. **To zwycięski pochód parlamentaryzmu w Europie kontynentalnej w XIX w. sprawił, że regulacja zagadnienia administrowania (zarządzania) państwem była sukcesywnie i konsekwentnie wyjmowana spod kompetencji królów i władców i przechodziła do gestii parlamentu**. Tam zaś podstawowym mechanizmem porządkowania stosunków ustrojowych i społecznych w państwie była i jest w dalszym ciągu ustawa.

Ustawa kreowała i jednocześnie nobilitowała administrację, uwalniając ją spod orbity dowolności i wolicjonalności władcy (absolutnego) i oddając pod rząd apriorycznego aktu normatywnego. Prawo spełnia tu ważne funkcje wobec administracji. Z jednej strony tworzy administrację jako odrębną kategorię strukturalną, ale również spełnia funkcję stabilizującą, ponieważ, stanowiąc katalog zadań i powinności urzędu, obiektywizuje układ zależności pomiędzy administracją a panującym. W konsekwencji kryteria oceny urzędu i urzędnika stają się wymierne i neutralne[11].

[10] D. Zacharias, *Der Begriff des Verwaltungsrechts in Europa* [w:] *Handbuch Ius Publicum Europaeum*, t. 4, *Verwaltungsrecht in Europa: Wissenschaft*, red. A. von Bogdandy, S. Cassese, P.M. Huber, Heidelberg 2011, s. 536.

[11] H. Dreier, *Hierarchische Verwaltung im demokratischen Staat: Genese, aktuelle Bedeutung und funktionelle Grenzen eines Bauprinzips der Exekutive*, Tübingen 1991, s. 36.

Jednak najważniejszą funkcją ustawy nie była wspomniana wcześniej nobilitacja administracji, lecz skuteczne zagwarantowanie praw jednostki w państwie. Najpełniejsze uzasadnienie doktrynalne dostarcza w tym względzie wypracowana w Niemczech idea państwa prawa (*Rechtsstaat*), która – inaczej niż we Francji[12] – wywodzi szczególną wartość ustawy nie z demokratycznej legitymacji parlamentu, lecz ze względu na cechy w niej zawarte. Chodzi zwłaszcza o jej abstrakcyjny charakter, aprioryczność, przewidywalność, kontrolowalność. Wszystkie te cechy tworzą formalną przesłankę skutecznej gwarancji praw jednostki, zwłaszcza zaś równości wobec prawa i wolności. W konsekwencji uzasadnienia ustawy upatrywano w misji samoograniczenia państwa i wszelkiej władzy państwowej. W odniesieniu do administracji ustawę traktowano jako skuteczny instrument związania administracji prawem dla ochrony jednostki przed nieuzasadnionym (w ustawie) wkraczaniem w sferę jej praw i wolności. W związku z tym centralną funkcję prawa administracyjnego O. Mayer upatrywał w ujarzmianiu nieokiełznanej twórczości administracji (*flutende Masse der Verwaltungstätigkeit einzudämmen*)[13], zaś odwołujący się do klasyków niemieckich T. Bigo wskazywał na konieczność ochrony prawnej jednostki przed niepohamowaną i niczym nieskrępowaną władzą administracji[14].

Reasumując należy stwierdzić, że istnieje wiele czynników, które doprowadziły do powstania administracji we współczesnym rozumieniu. Jeżeli jednak mielibyśmy wyróżnić tę jedną najważniejszą przesłankę, to należy wskazać centralną rolę prawa administracyjnego w wykreowaniu i ciągłym udoskonalaniu nowoczesnej administracji. Wprowadzenie obowiązku działania administracji na podstawie i w granicach prawa stało się punktem zwrotnym i prymarnym (chociaż nie jedynym) kryterium oceny współczesnej administracji.

Uważny czytelnik postawi na koniec uzasadnione pytanie, dlaczego w powyższych rozważaniach na temat genezy administracji publicznej zabrakło nawiązania do kształtowania się nowoczesnej administracji publicznej w Polsce. Otóż, jak zaznaczono na wstępie, proces powstawania administracji publicznej, przypadający na koniec XVIII i cały wiek XIX, jest ściśle powiązany z rozwojem państwa i państwowości na przestrzeni wieków. W przypadku Polski po rozbiorach doszło do zerwania tradycji państwowości, co wypada dokładnie na ten okres, kiedy w Europie kontynentalnej powstawało i gruntowało się prawo administracyjne, a wraz z nim nowoczesna administracja. Na zajętych terenach zaborcy wprowadzili własne struktury i procedury administracyjne, które uwzględniały polską specyfikę tylko w ograniczonym stopniu, jak w wypadku administracji Księstwa Warszawskiego[15]

[12] Zob. R. Kusiak-Winter, *Odpowiedzialność administracji publicznej. Struktura odpowiedzialności z perspektywy determinantów prawnych*, Wrocław 2019, s. 70 i n.

[13] O. Mayer, *Deutsches Verwaltungsrecht*, t. I, Berlin 1924, s. 92.

[14] T. Bigo, *Prawo administracyjne. Część ogólna (stenogram wykładów uniwersyteckich)*, Lwów 1932, s. 4.

[15] P. Cichoń, *Rozwój myśli administracyjnej w Księstwie Warszawskim 1807–1815*, Kraków 2006.

Książka została podzielona na trzy części:

- pierwsza koncentruje uwagę na tytułowych zagadnieniach ogólnych prawa administracyjnego, zarówno klasycznych, jak i relatywnie nowych;
- druga skupia się na ustrojowym prawie administracyjnym, uwzględniając wątki europeizacyjne i globalizacyjne,
- trzecia omawia zagadnienia ogólne i ustrojowe na przykładzie wybranych regulacji materialnego prawa administracyjnego, zestawiając pojęcia-narzędzia, instytucje z ustawami z zakresu materialnego prawa administracyjnego.

W publikacji połączono analizę zagadnień ogólnych i ustrojowych z podejściem *law in action* – weryfikacją omawianych instytucji i pojęć-narzędzi, co ułatwia zrozumienie i przyswojenie materiału.

Książka jest przeznaczona dla studentów studiów prawniczych i administracyjnych oraz ekonomicznych, a także profilowanych administracyjnie studiów podyplomowych. Będzie też cenną lekturą dla przedstawicieli zawodów prawniczych, pracowników administracji publicznej oraz przedstawicieli nauki prawa administracyjnego.

Jolanta Blicharz – profesor doktor habilitowana nauk prawnych; pracuje w Zakładzie Prawa Administracyjnego na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego; specjalizuje się w zagadnieniach sektora publicznego i pozarządowego oraz sektora tzw. ekonomii społecznej; autorka licznych komentarzy do ustaw: o zmianie imion i nazwisk, prawa o stowarzyszeniach, ustawy o fundacjach, ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, o spółdzielniach socjalnych, prawa o zgromadzeniach, o zasadach prowadzenia zbiórek publicznych, o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych, współautorka komentarza do ustawy o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci, autorka i współautorka 11 monografii, współredaktorka i autorka 11 opracowań zbiorowych oraz kilkudziesięciu artykułów naukowych.

Piotr Lisowski – doktor habilitowany nauk prawnych, profesor Uniwersytetu Wrocławskiego; kierownik Zakładu Prawa Administracyjnego w Instytucie Nauk Administracyjnych na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego; aktywność akademicką łączy z praktyką administracyjną (m.in. od 1992 r. orzeka w SKO we Wrocławiu); zainteresowania badawcze i naukowe dotyczą problematyki organizacji prawnej administracji publicznej w zakresie koncentrującym się na terenowym segmencie tej struktury, przede wszystkim zaś – na administracji samorządowej i zakładowej; autor wielu publikacji naukowych, m.in. z problematyki lokalnych źródeł prawa administracyjnego, a także systemowych analiz o doktrynalnym przeznaczeniu.

LEXOTEKA
więcej niż podręcznik

Poszukaj pozostałych podręczników dostępnych online
www.lexoteka.pl

9788382863123 W01P01

ISBN 978-83-8286-312-3
9 788382 863123

ZAMÓWIENIA:
INFOLINIA: 801 04 45 45
ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUWER.PL
WWW.PROFINFO.PL

Kup e-book i czytaj
w aplikacji Smarteca

CENA 79 ZŁ (W TYM 5% VAT)